

Havas Péter

A harmónia délibábja és realitása

- A környezet- és egészségnevelés integrációjáról -

A környezet tágasságában vagyunk bent mindannyian, miközben bennünk is egy végtelen bonyolultságú környezet igyekszik egyensúlyt találni. A környezetünk és az egészségünk, a kint és a bent, a külső és a belső világok egymással egyensúlyt kereső kölcsönhatásban vannak. A környezeti nevelés tágabb értelmezésben tehát egy külső és egy belső környezethez fűződő viszonyt igyekszik összehangolni.

A környezeti válság nyitánya befejeződött, ez már maga az előadás. Az Újszövegben János Jelenésekről megírt sorai az utolsó hét csapást olyan apokaliptikus szürrealizmussal idézik fel (János 16. és 17. rész), akár egy délutáni bulvárlap piros színekkel kinyomtatott szalagcíme „minden élő állat meghal a tengerben.” Másutt így: „minden sziget elmúlik, és hegyek nem találatnak többé”.

Tanúi vagyunk a klímaváltozásnak, az ökológusok szerint minden huszadik percben eltűnik egy faj a földről. Nyaraink melegebbek, sivatagosodunk. Megszokott növényeink eltűnedeznek, és újabbak jelennek meg. Néhányan azt jósolják, hogy a hazai klímaváltozás miatt a kukorica vetésterülete északabbra húzódik, Magyarországon néhány évtized múlva olajbogyót és fügét természetnek, birka-húst és kecsketejet fogunk fogyasztani.

A környezet, a természet megváltozása örvénylő kavargássá gyorsul, amihez a csupasz majom és fajtestvérei nem tudnak biológiailag alkalmazkodni. A Biblia hét angyalának színültig töltött pohara a földre, a folyóvizekbe, a tengerre, a levegőbe ömlik, pusztulást idézve elő.

A civilizáció nyolc halálos bűnét idézi fel *Konrad Lorenz* elhíresült könyvének címében, bizonyosságául annak, hogy János próféciáit az emberi civilizáció még meg tudja tetézni. A hazai népesség-előrebecslés 2020-ra már csak kilenc és félmilliónyi lakossággal számol. Közismert a magyar lakosság egészségügyi – helyesebben – betegségi és meghalásügyi statisztikája. A Magyarország természeti, környezeti jövőképe című könyvben több mint kétszázötven tudós munkája bizonyítja, hogy a környezeti válság elmélyülőben van, ha a jelenlegi tendenciák folytatódnak.

Az Egészségügyi Világszervezet Helsinkiben 1994-ben európai konferenciát tartott, amelyen szinte valamennyi európai – közöttük a magyar – egészségügyi és környezetvédelmi miniszter részt vett és elfogadott egy közös nyilatkozatot. Ebből valók az alábbi idézetek:

„Közös célunk, hogy a mai nemzedék élet- és egészségügyi körülményeit javítsuk, intézkedjünk arról, hogy a természet teherbíró képességét ne lépjük túl, és megóvjuk a jövő generációk örömteljes és produktív élethez való jogát.”

„Az európai régióban 100 milliónál több ember nem tud hozzájutni megfelelően tiszta ivóvízhez, és még ennél is többen vannak, akiknek hiányzik a szennyvízelvezető és tisztító rendszerük.” „Az élelmiszerek mikrobiológiai szennyezettsége miatt emelkednek a megbetegedések. A térségben évente mintegy 130 millió embert veszélyeztet a szalmonella.”

„Bizonyos városiasodott térségekben a lakosok millióinak légzőrendszerét fenyegeti a működő erőművekből, az iparból, a növekvő autóforgalomból származó légszennyezés. Ennek egyik következménye az asztmás rohamok és egyéb allergiás reakciók megdöbbentő növekedése.”

„Az iparból és az olmozott benzint használó járművekből származó ólomkibocsátás a kisgyermekek vérében olyan magas ólomszintet eredményezhet, amely kapcsolatba hozható a gyengébb szellemi teljesítménnyel és lelassuló értelmi fejlődéssel.”

A miniszterek pontos képet rajzoltak és megállapodtak. Elhatározták, hogy létrehozzák az Európai Környezet- és Egészségügyi Intézkedési Tervet. Ennek részeként minden európai ország kidolgozza a saját nemzeti környezet- és egészségügyi akciótervét, és ezeket egymással összehangolják. 1997-ig ezt létre kell hozni, majd 1999-ben ismét összeülnek az európai környezetvédelmi és egészségügyért felelős miniszterek, hogy áttekintsék az eredményeket.

Környezetünk és egészségünk

A környezet és az egészség kapcsolata egymást meghatározó: a veszélyeztetett, szennyezett környezet alkalmatlan az élet, ezen belül az emberi életvitel számára is.

A környezetet felfoghatjuk egy olyan holisztikus egésznek, amelyben minden egyed és alrendszer része a nagy egésznek. Ez a sokezer éves tanítás a *Tao* bölcsességében és a modern Gaia-hipotézisben egyaránt megtalálható. A környezet tágasságában vagyunk bent mindannyian, miközben bennünk is egy végtelen bonyolultságú környezet igyekszik egyensúlyt találni.

Az ókori görögök abban hittek, hogy a betegséget büntetésként méri ránk *Apolló*, ha feldühítjük. Egyetlen módja van a beteg felgyógyulásának: az istenekhez való fohász, az imádkozás. *Apolló* fia, *Aesculap* volt a gyógyítás istene. A máig használatos szavak, mint a *panacea* (a betegségre való kivételes hatású gyógyír) és a *hygiéne* (az egészségre vezető utak, módok és praktikák) eredetileg *Aesculap* két szépséges leányának, *Panacean*nak és *Hygieia*-nak a nevei.

A környezeti nevelés tágabb értelmezésben tehát egy külső és egy belső környezethez fűződő viszonyt igyekszik összehangolni. A külső környezetre irányuló pedagógiai folyamat elsősorban a környezet iránti érzékenységet, a környezet felfedezését és megismerését serkenti, valamint a felelős, környezettudatos magatartási és életviteli szokások elemeit alapozza és formálja. A belső környezetre irányuló nevelés önismeretre, önmagunk felfedezésére, az életvitel tudatosítására és folytonos kontrolljára vezet. Lényegében nagyon hasonló a két, ellentétes irányú, ám egyként az egyensúlyt, a fenntarthatóságot, a harmóniát kereső szándék. Mindkét folyamat az aktivitást, a személyes felelősséget és az ember egészét képviseli, tehát holisztikusan tágas. Mind a környezeti nevelés, mind az egészségre segítő pedagógiai hatás az érték közvetítésben ragadja meg célját. A törekvés tágas célkitűzéseiben feltűnik a szépséges harmónia iránti vágy, amely a dinamikus egyensúlyban lévő környezet és az egészségesen derűs életvitelt folytató ember célképzete. Nagyon fontosak azok a képek és művészeti alkotások, amelyek az egészséges környezetet, az egészséges embert és közösséget ábrázolják. A konkrétan kifejezhető és a műalkotásban átélhető szépség megigézi a gyerekeket is és erőteljesen hozzájárul ahhoz az indítékrendszerhez, amely szükséges a tanulási, attitűd- és szokásformálási folyamathoz.

A környezethez fűződő viszonyok nem egyszerűen leckék és fogalmak. Ha a környezeti nevelés kizárólag a tankönyvekből megtanulható ismeretek, alapelvek és fogalmak megtanítását tartaná céljának, nem lenne biztosíték arra, hogy ez tartósan befolyásolja a gyerekek attitűdjeit, szokásait és leendő életvitelét. A kognitív szférára redukált környezeti nevelés olyan töredék, amely csak látszateredményekre képes.

A környezeti nevelés az erkölcsi tudatot is formálja, hiszen a környezethez való viszonyainkat a jó és a rossz, az értékmegőrző és az értékpusztító dimenzióban helyezi el. A környezeti nevelés eredménye tehát nemcsak az okos, művelt, illetve a buta, műveletlen tanuló lehet, hanem a környezetének fenntarthatóságát elősegítő, etikailag magas értéket képviselő, illetve a jövőt ellehetetlenítő, erkölcs-telen tanuló típusa is.

Az egészség a WHO által korábban kidolgozott és világszerte elfogadott meghatározás szerint nem azonos a betegség hiányával. Az egészség aktív állapot, az örömteljes életvitel testi és lelki-mentális feltétele. Aki egészséges, az harmóniát, összhangot teremt önmaga biológiai és lelki környezetével. A modern egészségfogalom tartalma az az általános fizikai, mentális és érzelmi-lelki képesség, amely lehetővé teszi az egyénnek a környezetével való hatékony és harmonikus viszonyát. A fizikai kondíció és az egészség nem jelentenek azonos dolgot. Nem nevezhetjük egészségesnek a kidagadó izmú, klinikailag ép, de érzelmileg sérült, esetleg agresszív vagy éppen depressziós embert. Ugyancsak nem lehet egészséges egy derűs, vidám hangulatú gyerek, aki súlyosan elhízott vagy éppen allergiás. Az egészség olyan dinamikus állapot, amely sokféle fizikai és érzelmi helyzetet jelent. Lehetnek kisebb, átmeneti egyensúlytalan állapotok (pl. a tengeri betegség), amely esetben még nem beszélhetünk az egészség hiányáról.

Meg kell különböztetnünk a személy egészségét a közegészségtől. Az egyén a fizikális, mentális és érzelmi jólétét éli meg egészségnek. Mindez részben az öröklöttségtől is függ. A közegészség a kisközösségek egészére vonatkozó fogalom, amely azt fejezi ki, hogy a közösségek egészségét fenntartó intézkedések megtervezhetők, irányíthatók és kivitelezhetők, ennek vannak a kormányzati és a magánszférában működő területei.

Például ilyen közegészségi intézkedés az ivóvíz fluor-tartalmának biztosítása, az autókba beépített biztonsági övekre vonatkozó előírások vagy a dohányzás betiltása meghatározott helyeken.

A gyerekeket egészségre nevelni az életvitel apró titkaiba való beavatással lehet. A harmónia igézete, az összhang keresésének és megteremtésének szükséglete a legfontosabb hajtóerők e téren. Nemcsak a tanterv és a tananyag, hanem az óvodai és az iskolai élet egésze kell, hogy az egészségről szóljon, az egészségre vezessen, és azt értékek ismerje el.

A környezet- és egészségnevelést integráló célok és szempontok

A Nemzeti alaptanterv és követelményrendszer ötödik szövegtervezete *keresztntan-tervként*, műveltségközi területként értelmezi mind az egészségre, mind a környezetre való nevelést. Jogosan kerül egymás közelébe a két keresztntanterv, hiszen sok közös vonást mutatnak:

1. Mind a környezeti, mind az egészségre nevelés nem(csak) egyetlen tantárgy feladata, hanem szinte valamennyi tantárgy beépíthet ilyen vonatkozásokat,

célokot és követelményelemeket. A környezettel kapcsolatos ismereteket, műveleteket, értékeket hordoz a humán és a reáltárgyak sokasága, az egészségről a szomatikus nevelés, a biológia, a háztartástan, a környezetismeret és sok más tantárgy is.

2. Mindkét terület nemcsak egyszerűen tudásra, gondolkodásra, hanem a magatartásra, az attitűdökre, az érzelmi viszonyulásokra, a szokásokra, az értékrendre is irányul. A tanulót nem tekinthetjük csupán egy szelet agykéregnek, amely megjegyzi és reprodukálja a környezetről és az egészségről szakszerűen kialakított fogalmakat és ismeretrendszereket. E két területen (is) fel kell hagynunk a lecketanulás kiüresedett hegemonizmusával.

3. Mindkét tantárgyközi terület az iskolai életvitel és életmód egészében is megjelenik. Ezáltal nevelő hatásúvá válik az óráközi szünet, az ebéd, az iskolaudvar és a berendezési tárgyak, az emberi kapcsolatok összessége. Az iskola (és az óvoda is) holisztikus nevelési mezővé szélesedik. Ez a pedagógiai ökológia, amely harmóniát sürget a deklarált és a rejtett tanterv között. Nem tűri a disszonanciát a tananyag és a valóság között. A tananyag normatív állításai meg kell, hogy jelenjenek az iskolai életben, mint a környezettudatos életvitel és az egészségre vezető szokások lehetőségei.

4. Mindkét nevelési terület forrása és leghatékonyabb eszköze a pedagógus önmaga, azaz a nevelő modellje. A környezetét vagy önmaga egészségét elhanyagoló pedagógus hiába használ divatos taneszközöket, kitűnően megírt tananyagot, a hatás képmutatós és hazug lesz: azt, aki vizet prédikál és bort iszik, nem követik a tanítványok.

5. A két műveltségközi terület sürgeti az iskola helyi tantervének, saját nevelési programjának megtervezését. Akkor lesz célzott és hatékony a környezeti nevelés, ha a helyi, az iskolai környezet is része a tananyagnak, és akkor lesz érvényes az egészségre nevelés, ha az adott környezeti problémáknak, egészségre kockázatot jelentő külső és belső tényezőknak is helyet biztosítunk a tananyagban. Tehát mindkét nevelési terület igényli a helyi tervezést és értékelést.

6. Mind a környezeti, mind az egészségmegőrzésre irányuló nevelés szükségessé teszi a pedagógusok (az iskola, az óvoda) együttműködését a helyi közösségekkel. Ez elsősorban a családokat, szülőket, a helyi polgárokat jelenti, ám kiterjed a nem kormányzati oldalon dolgozó szakemberekre, természetvédőkre, Vöröskereszt-aktívákra és másokra. Be kell vonni ebbe a munkába (a tervezésbe, megvalósításba és az értékelésbe) a helyi önkormányzat és az állami népegészségügyi tisztiorvosi szolgálatok (ÁNTSZ) szakembereit, a környék háziorvosait, környezetvédőit. A helyi közösséggel való szoros munkakapcsolat biztosíthatja azt, hogy az iskolai folyamatok szinkronban és szoros összhangban haladjanak a helyi közösség környezet-egészségügyi programjaival. Ezáltal a családokat többoldalú, hatványozott erejű hatások érhetik: az iskolai nevelés, amely a gyerekekben indít változásokat, valamint a helyi lakóközösség formálása, amelyet a helyi ÁNTSZ, a környezetvédők, a vöröskeresztesek és mások segítenek.

7. A környezet és az egészségmegőrzés törekvéseihez való viszonyunk alapja nem a védelem passzivitása, hanem a megelőzés aktivitása. Ezáltal mindkét terület a prevenció stratégiájának kidolgozását és megvalósítását tekintheti közös alapnak. A tönkretett környezetet visszaállítani elvileg lehetetlen, javítani sok pénzbe kerül, a romlás megelőzése a leggazdaságosabb eljárás.

Hasonló összefüggés érvényes a mindjobban dráguló gyógyító munka megelőzésére. A megelőzés elve és gyakorlata egyben a két terület összekapcsolási lehetőségét is hordozza.

8. Az ördög a részletekben van: a kis dolgok szépsége és fontossága mindkét nevelési terület sajátja. A környezetünkkel kapcsolatos mindennapi cselekedeteink összessége alkotja a környezettudatosságot. Az, ahogyan kezeljük a hulladékot, ahogyan bánunk az ivóvízzel, az energiával, ahogyan tiszteljük a többi élőlényt, minősít bennünket. A saját egészségünkkel való törődésünk azzal jellemezhető, ahogyan megválogatjuk ételünket, ahogyan törekszünk a megfelelő fitsségre, a személyes tisztaságra és mentálhigiénés egyensúlyra. Nem a nagyívű változások, a monumentális környezeti vagy életviteli reformok, hanem az apró lépések körültekintő rendszere vezet közelebb az áhitott harmóniához.

9. Mind a környezeti, mind az egészséggel kapcsolatos szokásainkat és beállítódásainkat elsősorban a család alakítja. Az elsődleges szocializáció során öröklődik családunk életviteli mintáit. Ekkor alapozódik meg viszonyunk élethez és halálhoz, természethez és anyaghoz. Ekkor vésődik belénk ízlésünk ételek és italok iránt. Édesanyánk főzje, édesapánk mindennapi életmódja a legnagyobb hatású minták, amelyek mélyen, élethosszig tartóan útjelzőink lesznek. Még akkor is így alakul, ha hibás mintákat sajátítunk el. Sok feszültség és konfliktus forrása lehet, ha a családok környezet iránti közömbössége és egészségtelen életmódja ütközik az óvodai, iskolai nevelés gyakorlatával. Ez az ütközés a gyerekek és családjuk közötti otthoni kis harcok sorozatát gerjeszti, amelyben igen gyakran szembekerül az iskola által képviselt környezet- és egészségkultúra az otthon, a család kulturális hagyományával. A környezet- és egészségnevelés egy nagy közös feladata az, hogy a család egészét bevonja e munkába. Jóllehet a család csak egy-két tagját küldi el naponta az óvodába, iskolába, ám őt úgy kell tekintünk, mint a család nagykövetét, aki hozza-viszi a diplomáciai üzeneteket. A családokkal való együttműködés nem csak egyszerű tájékoztatás, benne foglaltatnak a közös rendezvények, személyes kapcsolatok, szükség esetén, bizonyos helyzetekben a segítségnyújtás is.

10. Az ép környezet és az egyensúlyban lévő egészség olyan összhangot alkot, amely a létezés különleges értéke. Csakis ebben a vágyott harmóniában érezhetjük magunkban az univerzum és a lét erejét, amikor is a külső és a belső világok kapcsolódnak, egybeolvadnak, és a környezetek közötti határok elmosódnak. A teljesség harmóniája a végtelenség érzetét is kelti, egyben ráébredt kicsinységünk és sérülékenységünk finomságára. Az individualitás szűk bőrtömből kiléphetünk, és személyiségünk határai tágulódni kezdenek, a családunkkal való kapcsolatunkat a környezetébe. A környezet- és egészségnevelés az összetartozást, a rendszerek egyensúlyt kereső dinamikáját hozza szoros összhangba az életvitellel, a napi magatartással.

Tíz pontban sorakoznak a környezet- és egészségnevelés területeit összekötő alapelvek, integráló szempontok. Mindez azt bizonyítja, hogy e két nevelési terület szervesen és szükségszerűen egybetartozik. A következő pontban a különbségük lényegére kell gondolnunk. Az egészségmegőrző programok elősegítik az emberiség mesterséges szelekcióját, gyakran a természet ellen, gyakran más fajok rovására, azokat kiszorítva. Ma már felismertük az emberiség legégetőbb problémáit, és pedagógiai törekvéseinkbe is beépíthetjük a tananyag segítségével. A gyerekek számára mind világosabb, hogy környezetünk válságjelenségeit az emberiség túlzaporodása, a népességrobbanás és az azzal járó önző természetkifosztás okozza. Az egyik lehetséges megoldás tehát a népességrobbanás lelassítása. Az

ezredfordulóra eléri fajunk a hatmilliárdnyi példányt, és a Föld erre nem készült fel. Miközben kiszorítjuk a fajok sokaságát, a veszélyeztetett fajokat bemutató vörös könyvek egyre vastagabbak, a „csupasz majom” félelmetes iramban szaporodik. Izgalmas és szívszorító kérdés ez annak ellenére, hogy a magyarországi adatok társadalmunk megfogyatkozását és a betegségek számának növekedését jelzik. Fel kell oldjuk a gyerekek számára (is) azt az aggodalmat okozó dilemmát, hogy ha az emberiség egyre egészségesebben és szaporán virul a Földön, mi lesz a természettel, lesz-e mindenkinek ennivalója.

Az egészségmegőrzésre nevelő programok mellett az emberiség gazdagabbik része hatalmas erőfeszítéseket is tesz olyan alternatívák kidolgozására, amelyek a társadalmak fenntarthatóságát tűzik ki célul. Ma még igen sok ellentmondást érzünk, a harmónia hiányzik. Vajon *Malthus*nak volt-e igaza abban, hogy az emberiség a szaporodó tömegeit csak a belyi- és a világháborúkkal képes megnyirbálni? Vagy az „élet bolygóján” létre kell jöjjön egy átfogó környezeti katasztrófa, amely képtelenül elszaporodott tömegeinket – mint a dinosaurusokét – megsemmisíti? A Biblia apokaliptikus képei és a napi bulvársajtó sötét híradásai fenyegetőek.

A környezet- és egészségnevelés egy másik, egy lehetséges utat keres: a környezettel való harmonikus együttélés lehetőségét gyermekeink, a harmadik évezred nemzedékei számára. Ha létezik pedagógiai optimizmus, akkor ez a kihívás mindenképpen épít a bizakodásunkra. A már meglévő eredményes kísérletek, a biztató példák sokasága mutatja, hogy már felismertük a dolgunkat. A statisztikák sötét adatai azt jelzik, hogy tanítványaink átlagéletkora rövidebb lesz, mint nevelőiké. Dacolnunk kell ezzel az elviselhetetlen jóslattal, és minden erőnkkel meg kell próbálnunk, hogy közelebb kerüljön gyerekeink nemzedéke a létezés harmóniájához.

A parlagfű, *Ambrosia elatior*. Porzós fészkesvirágzatai sűrű füzérbe tömörülnek.

(*Jávorka-Csapody Pollenháború* című könyvből)